

Akmens semantika Janinos Degutytės poezijoje

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *Janina Degutytė, eilėraštis, akmens motyvas, akmens metafora, personifikacija, kūrėjo būties įtampa, akmens tylą, neigiama akmens semantika.*

Janina Degutytė (1928–1990), lietuvių poezijos klasikė, apie save yra sakiusi: „Ankstyvoj vaikystėj mane sunku buvo prisišaukti. Aš gyvenau savo pasauly su žolėm ir medžiais, su paukščiais ir akmenimis“ (D e g u t y t ė 1967, 453). Šie žodžiai, pasakyti apie save, iš tiesų kalba ir apie autorės poeziją, svarbius jos motyvus ir įvaizdžius. Neabejotina, kad žolės, medžių, apskritai visos augalijos vaizdinija yra pati ryškiausia Degutytės meniniame pasaulyje. Gyvūnija (paukštis, briedžiukas, griežliukas, stirna...) – gyvybės semantinio lauko reiškęja. Galiausiai poetė pamini ir akmenį. Tai taip pat neatskiriama jos vaikystės peizažo dalis: „Kau-no priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis / Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės“ (D e g u t y t ė I 1988, 236). Akmens motyvas, akmens metafora – taip pat įdomus ir svarbus šios autorės poezijos semantikos klodas. „Akmenuoti“ eilėraš-čiai rinkti daugiausia iš Janinos Degutytės *Rinktinių raštų* dvitomio, išleisto 1988 metais. Eilėraščiai, kuriuose minimas akmuo, neįtraukti į minėtą dvitomį, cituoja-mi iš konkrečių rinkinių. Šiame darbe naudotasi interpretacinio metodo teikiamo-mis galimybėmis.

Vis dėlto nedaug eilėraščių pavadinimų akmenį mini tiesiogiai. Toks yra eilėraštis „Monologas akmeniui“. Čia akmens metafora užima esminę semantinę vietą. Eilėraščio lyrinis subjektas kreipiasi į pilką akmenį:

Pilkas akmuo,
Pilkas akmuo,
kurį padavė man
vietoje duonos –
būk mano broliu. (D e g u t y t ė II 1988, 22)

Akmuo eilėraštyje iškyla kaip tvirta ir kieta substancija, galinti suteikti paramą, prieglobstį silpnesniam, akmeniui pasitikima:

Paremk mane
Liūčių ir laiko nugalintu petim,
Kai stabtelsiu atokvėpiui. (Ibid., 22)

Akmuo – priešprieša „baukščiam paukščiui“ (taip metaforiškai nusakyta trapi ir pažeidžiama lyrinio subjekto siela). Poetė kalba koduota kalba, pustoniais. Kas ir kaip gali būti bendra tarp akmens (prašomo būti broliu) ir minėtos trapios sielos, apie kurią sakoma: „man rodos, aš tavo / tikra sesuo“? Ketvirtoji eilėraščio strofa, galima sakyti, tai paaiškina: seserystės ir brolystės ryšiai išryškėja ypatingu momentu: „kai stoviu vidury lemties / be kaukės ir be žado.“ Ar tai nėra įstabiai kondensuotai nusakyta pati akmens, akmeniškumo esencija – akmuo visad plikas, nuogas, „be kaukės“ ir nebylus, „be žado“. Akmuo dvejopas – ir stiprus (brolis), ir silpnas (sesuo). Šis eilėraštis vaizdžiai atskleidžia akmens metaforos daugia-prasmiškumą, sudėtingumą. Paradoksali akmens silpnumo, pažeidžiamumo tema aptinkama ir lietuvių tautosakoje, ir, pavyzdžiui, Salomėjos Nėries poezijoje. Prasminga ir efektinga Degutytės eilėraščio pabaiga, primenanti maldos ar užkeikimo intonacijas:

Pilkas akmuo,
pilkas akmuo,
ak... (Ibid., 22)

Ak – tai ir nutrupėjusi žodžio *akmuo* dalis, ir jaustukas, žymintis trapumą, atsidūsėjimą. Įdomu ir tai, kad eilėraščio pavadinimas ryškina monologinį kalbėjimą, nors aiškiai jaučiama ir dialogo situacija: kalbama su akmeniu, tiksliau – kalbama akmeniui, kuris yra bežadis, todėl atsiliiepti negalės. Tai neįmanomybės išraiška. Dramatiška įtampa dažnai sudaro Degutytės eilėraščio emocinę šerdį. Ta įtampa neretai vaizduojama pasitelkiant gamtos pasaulį ar konkrečias jo detales – akmenį, paukštį etc. Apie tai kalba ir literatūrologas Vitas Areška: „Ji neša savo išgyvenimų kančią į gamtą, gamtai guodžiasi ir vaizduoja ją tiek ir tokiu pavidalu, kiek ji atitinka dvasinę būseną ir kiek ji gali ženklinti būties dramatiškumą, gali būti moralinio maksimalizmo autentiškomis metaforomis, žmogaus gyvenimo paralele, atspindėti būties vidinę įtampą ir kovą, egzistencijos formų įvairumą“ (A r e š k a 1983, 392).

Kitas eilėraštis, kur akmens figūra yra dominuojanti, – „Akmenėlio prašymas“. Eilėraštis labai trumpas, tik du posmai, tad jį pravartu čia pateikti visą:

Dar saulė miega. Dar nebunda paukštis.
Dar kalbasi giria su dangumi.
Tokia tylą, kad pienės pūkas girdi,
kaip šnabžda akmenėlis pakrūmy.

Jis prašo žemės, kad padovanotų
gimimo dieną jam dvi kojeles,
nes nori jis toli toli keliauti
į žemuogių ir pasakų salas. (D e g u t y t ė II 1988, 257)

Šis eilėraštis tradiciškai priskiriamas vaikų lektūrai, tai ciklo apie metų mėnesius dalis, „Akmenėlio prašymas“ yra antrasis iš dviejų liepos mėnesio tekstų. Adresatui vaikui gimimo dienos tema labai artima ir suprantama. Bet akmenėlio gimtadienis – labai neįprastas, keistas. Pats keisčiausias dalykas yra tai, kokios gimtadienio dovanos trokštama – dviejų kojelių. Autorė subtiliai perteikia ir pačią gimtadienio situaciją: ypatinga diena dar tik aušta, „dar kalbasi giria su dangumi“. Čia atpažįstamas Antano Baranausko „Anykščių šilelio“ vidunakčio epizodo kodas, šilelio tylos intensyvumo perteikimo pamokos. Degutytės eilėraštyje tyla taip pat maksimali: viskas miega, o ramybė – įstabi, beveik absoliuti: pienės pūkas, „tylus“ augalas (beje, pienė – vienas Degutytės itin mėgtų, visai variuotų augalijos motyvų), girdi akmenėlio šnabždesį (čia prisimintina tylaus, bežadžio akmens semantika, aptarta šiame straipsnyje jau anksčiau). Akmenėlio prašymas – nedraus, tariamas pašnibždomis, nes norima to, ko akmuo neturi ir negali įgyti. Akmenėlis svajoja „toli toli“ keliauti, keisti savo buvimo vietą ir išvysti „žemuogių ir pasakų salas“. Žemuogė – dar vienas Degutytės mėgstamas augalas ir žodis – „leksika <...> yra grynai Degutytės, kurios nesupainiosi su kuo nors kitu“ (A r e š k a 1983, 395). Neatsitiktinai poetės vartojama ir deminutyvinė žodžio *akmuo* forma: tai lyg aliuzija į mažą vaiką, ši forma sužadina skaitytojo užuojautą, graudumą. Akmenėlio personifikacija labai sugestyvi, primenanti pasakų poetiką ir logiką. Iš tiesų ši Janinos Degutytės tekstą vaikams galime laikyti tikru šedevru. Vincas Auryla apie Degutytės rašymą vaikams vaizdingai sako, kad poetė rašo „lyg sidabro lentelėje įgudusio graverio ranka brėždama sudėtingo rašto ornamentą“ (A u r y l a 1986, 198).

Peržvelgus Degutytės „akmenyną“ matyti, kad daugeliu atvejų akmens semantika yra gana neigiama, skaudi, sunki. Akmuo – tai raiškus mirties ir kapų atributas. Eilėraštyje „Ant aukšto kalno“, pasitelkiant tautosakos intonacijas, rašoma:

Ant aukšto kalno – kapai kapeliai...
Lyg paukščiai sutūpę prieš ilgą skridimą.
Guli broleliai ant pilkų dirvonų,
Ant pilkų dirvonų sidabro akmenėliai. (D e g u t y t ė I 1988, 230)

Rinkinyje *Šiaurės vasaros* (1966) esama ir daugiau panašios semantikos eilių. Eilėraštyje „Testamentas“ kalbama apie kapus kaip testamentą gyviesiems:

Testamentas –
kapai kaip išildyti saulėj akmens,
išmėtyti po visą žemę... (D e g u t y t ė 1966, 43)

Mirties prasmė ar beprasmybė svarstoma ir kitame *Šiaurės vasarų* eilėraštyje:

Šiąnakt apeisiu visą žemę,
Visus kapus aplankysiu.
Su antkapio akmenimis.
Be antkapių ir be vainikų... (D e g u t y t ė 1966, 48)

Lyriniam subjektui svarbu žinoti, į ką žvelgė mirštančiojo akys, kokia paskutinė žinia buvo pasiimta iš šios žemės. „Gimto lauko atspindys“ mirštančiojo akyse – tai gyvenimo prasmės garantija. Degutytės eilėse akmuo neretai siejamas su tėvynės, gimtojo krašto, lietuvių protėvių patirtimis. Antai rinkinyje *Pilnatis* (1967) eilėraštyje „Lietuvė Motina“ iškyla tragiškas paveikslas: motina stovi sudegintame kaime, jos „kojas lietė žolė, akmuo ir upelis / Laukinė obelis kvietė į savo pavėsį“ (D e g u t y t ė 1967, 16). Bet šis minimalus peizažas yra talpus, visuminis. Degutytės poezijoje „gamtos paveikslai nėra dekoracija“ (A r e š k a 1983, 393). Motina – naujo gyvenimo kūrėja, vilties simbolis, renkanti „akmenis / būsimų pirkių kertėms“ (D e g u t y t ė 1967, 17). *Pilnatyje* labai ryški kenčiančios motinos ir akmens paralelė, eilėraštyje „Sena daina“ gretinama:

Pašaknėlėj – akmenys tylėjo....
Pašaknėlėj – motinos klūpėjo... (D e g u t y t ė 1967, 18)

Akmuo siejamas su protėvių gyvenimu, jų likimu. Jų gyvenimas ir likimas kietas kaip akmuo (gana reta teigiamesnė akmens semantika, nors ir su išlyga – dramatiška praeitis kūrė „kietą“, akmeninį protėvių gyvenimą). Kai kada Degutytės eilėraščiai, ypač patriotinės tematikos, yra imperatyvinio pobūdžio, įsakmūs, tačiau nepereinantys į nuogą retoriką:

Paukščių lizdo, balto beržo neišduok.
Protėvių likimo. Kieto. Aklo.
Pilkas kaip dangus laukų akmuo,–
Jo po galva tam lauke užtektų... (D e g u t y t ė II 1988, 109)

Akmuo – ir rūstus, nebylus istorijos liudininkas: „Lietuviškasis žodis liko kraujo raidėm / Ant kamerų akmens ir pelenuos“ sakoma eilėraštyje „Gimtoji kalba“ (D e g u t y t ė I 1988, 241). Antrojo pasaulinio karo tragedija apmąstoma eilėraščiu „Osvencimo plaukai“. Osvencimo akmenys primena karo baisumus, „Tie akmenys – kaip žarijos“. Čia brėžiamas ir žmonijos istorijos punktyras – „mes iš taip toli atėjom! / Iš mamutų medžioklės, / Iš suakmenėjusios-verkiančios ir šokančios Pompėjos“ (D e g u t y t ė 1967, 32). Sunkiai suvokiama karo beprasmybė, tik tikėjimas leidžia pamatyti viltinę, nors ir liūdną ženklą: „...Bet rudenio saulė blyksi ant akmenų...“ (Ibid.)

Jau anksčiau šiame straipsnyje kalbėta apie akmens tylos semantiką. Eilėraščio „Tyla“ prasmė skaitytoją kreipia ir kita – kūrėjo apmąstymo – linkme. Tyla gali būti sunki, slegianti, beviltiška:

...O aš bekrauju akmeniu girioj guliu.
O aš – dugne žuvim tarp vandens žolių... (D e g u t y t è 1967, 82)

Akmuo, žuvis – nebylūs. Kūrėjui nebylumas – didžiausia nelemtis, iš to kyla būties įtampa. Eilėraštis tarsi kalba apie negalėjimą tylėti ir negalėjimą kalbėti; kalbėti, išsakyti žodžiais – didžiausias kuriančiojo troškimas:

O aš, nuo savęs pasislėpus, rami ir kantri
Laukiu skambančio žodžio žolėj, akmeny, vytury – – – (Ibid.)

Akmens tyla – užkoduota, joje gali būti ieškoma vardo (pavyzdžiui, eil. „Juodas medis“ iš ciklo „Aš ieškau tavo vardo“). Akmuo, kaip žinoma, kieta, tvari medžiaga. Akmenyje vardas, balsas gali būti „išgirstamas“ paradoksaliu būdu – pamatant, perskaitant iškaltus rašmenis, apie tai kalbama eilėraštyje „Lapkričio sodai“:

Pro tūkstantmečius regiu tavo gyvastį.
Tavo ranką – nebaigtoji simfonijoje,
Tavo ženklą – užpustyto nugrimzdusio miesto
vartuose,
tavo balsą – papiruso šlamėjime,
akmeny iškaltam hieroglifė. (D e g u t y t è 1984, 59)

Akmuo, kai kalbama apie kūrybos, meno sferą, žymi nerimą ir įtampą. Antai eilėraštyje „Saulės vizijos“, dedikuotame Van Gogui, sudėtingas dailininko pasaulis perteikiamas pasitelkiant ir akmens metaforą:

Kraujo gūšiai – teptuko dėmės...
Šviečia akmenys vėtrų keliais.
Žemės vargas beprotiškam sūnui –
Saulės pranašui – neatleis... (D e g u t y t è 1966, 46)

Akmuo iškyla ir kaip kliūtis, kurią, nepaisant nieko, reikia įveikti. Eilėraštyje „Atėjau“ nusakoma kūrėjo misija:

Aš atėjau aiškiaregės akim aprėpti pasaulį
Ir slinkt apgraibom kaip akilai, atsidaužiant į akmenio
sienas. (D e g u t y t è I 1988, 235)

Akmuo – ne tik kliūtis, bet ir našta. Vienas ryškiausių šios semantikos tekstų – eilėraštis Sizifo mito tema. Taigi, kaip matyti, akmens vaizdinys į Degutytės poetinį pasaulį ateina ne tik iš gamtos, bet ir iš kultūros, meno sferos. Tekstas konceptualus, varijuoja žinomą Sizifo mitą (pateikiamas visas):

Sizife savo brolių sutikau...
 Tai tu – jo akmeninis žaidimas.
 Nešu tave į kalną kaip akmenį,
 norėdama išsivaduot
 nuo skausmo ir nuo mirties.
 Paskui, rodos, atsikvėpčiau – rankos tuščios
 sekundei – bet vėl plynoj dykynėj, –
 ir kalnas vejasi mane,
 ir vejasi mane akmuo...
 Sizife savo brolių sutikau... (Ibid., 455)

Literatūrologė Viktorija Daujotytė yra pastebėjusi: „Imlumas menui apskritai yra kiekvieno tikro kūrėjo bruožas. Bet galėjimas juo gyventi, meno kaip didžiausios dvasinės būtinybės jautimas yra retas. Jis stiprina kūrėjo tikėjimą kūrybos prasme, o, antra vertus, gili žmonijos kūrybinių dvasios pastangų patirtis savaip ir kausto, kelia nuolatinės abejonės. Gal ir todėl kūrybos klausimai Janinos Degutytės poezijoje tokie atviri ir dramatiški. Gal todėl neretai jie projektuojami į jau simbolinėmis tapusias žmogaus situacijas – Sizifo, Šecherezados? (D a u j o t y t ė 1984, 67). Akmens našta – kūrybos našta, beprasmiškumo klausimas kūrėjui visada svarbus ir nelengvas.

Akmuo išskyla ir Degutytės eilėraščiuose apie likimą. Čia jis vėlgi sunkus, gramzdinantis. Eilėraštyje „Rytas“ iš ciklo „Balandžio žemė“ kreipiamasi į likimą:

Aš tau plačiai save – atveriu, atveriu.
 Grimzti į mane tu – akmeniu, akmeniu. (D e g u t y t ė 1967, 38)

Kai kada žmogaus širdis lyginama su akmeniu (plg. lietuvių kalbos frazeologizmus su žodžiais *širdis*, *akmuo*): „Ir kai vyturio džiaugsmas atsidauš / Man į širdį / kaip į akmenį vėsū...“ (D e g u t y t ė 1966, 83). Kitas pavyzdys: „Vaikystė, kuri glūdėjo / širdies dugne kaip akmuo“ (D e g u t y t ė II 1988, 19). Šie pavyzdžiai dar kartą įrodo poetės eilėraščiuose esant stabiliai neigiamą akmens konotaciją. Eilėraštyje „Vienatvei“ kalbama apie sudėtingą žmogaus patirtį būti vienam. Tai „ir nuosprendis, ir dovana“, ši dualistinė situacija nusakyta akmens metafora:

Akmuo, kuris rankoje
 Tampa duona. (D e g u t y t ė II 1988, 18)

Akmuo – gamtos dalis. Yra Degutytės eilėraščių, kur akmuo galimas interpretuoti kaip peizažo, kraštovaizdžio elementas, bet tokių tekstų nedaug, be to, ir čia akmuo turi gilesnės semantikos. „Ištrėmimo sonetuose“ yra tokios peizažinės eilutės:

Kažkur – dar švyti ežeras geltonom lūgnėm,
Dar du gandrai ant aukšto klevo klega.
Per sausą akmeninę upės vagą...
Per kryžminę vilties ir baimės ugnį... (D e g u t y t ė 1988, 26)

Apskritai dažnai akmenys regimi būtent upės dugne, upės vagoje, kartais meninis vaizdas komplikuoatas, metaforiškas: „Naktis – juoda upe pro mus – / kaip akmenis – praplauks“ (D e g u t y t ė I 1988, 376) ir kt. Metaforos reikšmę Degutytės poezijoje literatūrologija yra seniai pastebėjusi: „J. Degutytės vaizdo centras – metafora, grindžiama palyginti artimos analogijos principu. Dažniausiai metaforizuojami visuminiai gamtos pasaulio dydžiai: žemė, dangus, saulė, medis“ (D a u j o t y t ė 1988, 21). Galima pridurti, kad akmuo – taip pat vienas iš visuminių gamtos objektų. Akmuo, žinoma, yra retesnis poetės vaizdų sistemoje, tačiau jo semantika (nors ir vienkryptiškai neigiama) turi gausybę prasmės niuansų, pustonų, taigi – pakankamai turtinga.

Janina Degutyte ištikima žodžiui *akmuo*. Akmuo poetei iškalbingas. Tik vienur kitur jos poezijoje galima išvysti marmurą, žerutį, o brangakmeniai apskritai liko už poetės meninio pasaulio ribų. Tik pilku lietuvišku akmeniu nusėtas Janinos Degutytės eilėraščių laukas.

Šaltiniai

- D e g u t y t ė 1966 – *Šiaurės vasaros*, Vilnius: Vaga.
D e g u t y t ė 1967 – *Pilnatis*, Vilnius: Vaga.
D e g u t y t ė 1984 – *Purpuru atsivėrusi*, Vilnius: Vaga.
D e g u t y t ė I 1988 – Janina Degutyte, *Rinkiniai raštai*, t. I, Vilnius: Vaga.
D e g u t y t ė II 1988 – Janina Degutyte, *Rinkiniai raštai*, t. II, Vilnius: Vaga.

Literatūra

- A r e š k a 1983 – Vitas Areška, *Lietuvių tarybinė lyrika*, Vilnius: Vaga.
A u r y l a 1986 – Vincas Auryla, *Lietuvių vaikų literatūra*, Vilnius: Vaga.
D a u j o t y t ė 1984 – Viktorija Daujotytė, *Janina Degutyte. Gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Vilnius: Vaga.
D a u j o t y t ė 1988 – „Ant ribos ir begalybėje“, Janina Degutyte, *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga.
D e g u t y t ė 1967 – *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius: Vaga.

The Semantics of Stone in the Poetry of Janina Degutytė

Summary

Keywords: *Janina Degutytė, poem, motive of stone, metaphor of stone, personification, creator's tension, the tension of being, the silence of the stone, negative semantics of stone.*

The article examines the semantics of stone in the poetry of Lithuanian classical poetess Janina Degutytė (1928–1990). The research subject is Degutytė's Selected Writings (*Rinktiniai raštai*), published in 1988, and poems about stone from other collections. The author employed the method of interpretation.

A negative semantic field of stone clearly predominates in Degutytė's poetry. The stone is a mute witness of history, an attribute of death and cemetery. It is quiet and speechless; the metaphor of a silent stone is employed to express existential tensions of the creator, the inability to either keep silent or to speak. The stone is often conceived as a burden, an obstacle, a wall, which has to be passed by, overcome. Rarely the stone has the function of a landscape; Degutytė's poetry is not unnecessarily decorative. Three poems stand out in this context, they are of paramount importance, because their central metaphor is a stone: "Monologas akmeniui" (A Monologue to the Stone), "Akmenėlio prašymas", (The Plea of a Small Stone) and "Sizife savo brolių sutikau..." (I met my brother in Sisyphus...). The last poem presents an original interpretation of the myth of Sisyphus. Cultural contexts (mythological, folk-lore, historic, fine art) are also typical of Degutytė's stone metaphors. Degutytė remains faithful to the image of a grey Lithuanian stone, other stones (marble, mica) are exceptionally rare, while precious stones are hardly mentioned at all.

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38

LT-76352 Šiauliai

[maskuliuniene@hu.su.lt]